

Tőke Márton

Szegedi Tudományegyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola

ORCID:0000-0003-4292-6517

Tágas lokalitás, szűk világ – Weimari konzervatív forradalomkritikák

Absztrakt

A tanulmány három weimari emigráns, Hermann Rauschning, Leo Strauss és Henry Kissinger forradalomkritikai meglátásain keresztül tárgyalja azt az eszmei sokszínűséget, ami a közzvélekedéssel szemben jellemezte a nemzetiszocialista hatalomátvételt követő menekülők gondolatiságát. Először is a tágas lokalitás fogalmával festi fel a weimari emigráns alakját, mint fogalmi keretet, meghatározva annak fő jellemzőit. Ezután a három említett szerzőnek a nihilizmusról és a forradalmi viselkedésről alkotott nézeteit, ezek kapcsolódási pontjait és eltéréseit vizsgálja, igyekezve ezeken keresztül bemutatni többfajta konzervatív pozíciót, kitérve ezek későbbi hatására, globális jelentőségére is.

Kulcsszavak: regionalitás, konzervativizmus, nihilizmus, Weimari Köztársaság, eszmetörténet

Abstract

Broad Locality, Narrow World – The Anti-revolutionary Criticism of Weimar Conservatives

This paper wishes to present the intellectual diversity of refugees fleeing the Weimar Republic after the national socialists' rise to power through the anti-revolutionary criticism of three authors: Hermann Rauschning, Leo Strauss, and Henry Kissinger. First, it postulates the figure of the Weimar emigree as a conceptual framework, trying to define its main characteristics. Afterwards, the study examines the views of the authors on nihilism and revolutionary behavior, their connections and differences, aiming at distinguishing between various conservative positions, while also mentioning their impact and global significance.

Keywords: regionality, conservatism, nihilism, Weimar Republic, intellectual history

Vezérszó

A huszadik század beköszönte előtti utolsó pillanatokot jellemezve Stefan Zweig a következőképpen fogalmaz 1941-ben, *A tegnap világa* első lapjain:

Meghatónak látszhat bár ez a bizalom, mellyel ki-ki mintha az élete legapróbb réseit is betömni vélte volna a sors bármilyen támadása ellen, mégis, volt ebben az életfelfogásban – minden szolid szerénysége ellenére – valami roppant s veszedelmes gőg. A tizenkilencedik század a maga liberális idealizmusában őszintén meg volt győződve róla, hogy a legjobb úton s tántoríthatatlanul halad „minden világok legjobbika” felé. Megvetéssel tekintettek a régi korokra: háborúik, éhínségeik és forradalmaik alapján úgy ítélték, hogy akkoriban az emberiség nem lehetett még nagykorú, eléggé felvilágosult. Most azonban tényleg évtizedek kérdése csupán, gondolták, és a Rosszát, az Erőszakot végérvényesen leküzdik, és a szakadatlan, feltarthatatlan „haladásba” vetett hit e kort valóban a hit erejével hatotta át; e „haladásban” már makacsabban hittek, mint a Bibliában, evangéliumát pedig mintha

naponta újra igazolták volna megcáfolhatatlanul a tudomány és a technika csodái. (...) Őszintén úgy vélték, hogy a nemzeti és a felekezeti határok és különbségek fokozatosan eltűnnek majd a humánium általánosában, és ezzel beköszönt az emberiség általános békéjének és biztonságának korszaka, a legfőbb jó, a legáldásosabb világ (Zweig 1981: 14–15).

Ismert, hogy 1942-ben, egy nappal a letisztázott kézirat postázása után Zweig feleségével együtt öngyilkos lett kényszerű száműzetésük végső állomásán, Brazíliában. Az általa felvetettek azonban az összeomlott Weimari Köztársaságból elmenekülő emigránsok ezreit foglalkoztatták ezekben az időkben. Átélni azt, hogy az ismert világ egyszer csak megszűnik, hogy a világ, amelyet építettek, amelynek generációk óta egyre magasabb státusú tagjai, teljes értékű, gondolkodó, hovatovább érző polgárai voltak – felfoghatatlan. Ugyanakkor a távozók ezekre a kérdésekre meglehetősen különböző válaszokat adtak: a hagyományos értelemben vett politikai spektrum bal- és jobboldalához sorolható értelmiségiek hasonló intenzitással, de nagyon különböző alapállásból tárgyalták a világkatasztrófa okait, eredetét és lehetséges következményeit. A jelen folyóiratszám célkitűzéseire igazodva e mozaikszerű írás arra a kérdésre keresi a választ, hogy nagy vonalakban milyen lokális jellemzők határozzák meg a weimari emigránsokat, ezen belül hogyan jelentkezik és milyen értelmezési kihívásokat vet fel az emigráns konzervatívok gondolatvilágában megjelenő nihilizmus- és forradalomkritika, illetve kitér arra is, hogy ez milyen globális hatás fejtett ki a második világháborút követően.

Tágas lokalitás

Noha fontos figyelembe venni azokat a nemzetiségi, területi, felekezeti és világnézeti finomságokat, amelyek elválasztották egymástól, mondjuk, Teller Edét és Lion Feuchtwangert, Polányi Mihályt és Erich Voegelint, Leo Strausst és Klaus Mannt, a *weimari emigránst* mégiscsak érdemes olyan fogalmi keretként értelmezni, amelynek fő jellemzői a regionális tágasság, illetve az ebből következő egyazon történelmi tapasztalás, a német szellem 19. századbéli ragyogásának egységesítő ereje és a Harmadik Birodalom barbarizmusának legmesszemenőbbekig történő elutasítása. Térjünk ki ezekre egyenként.

Elsőként fontos ismertetni Frank Tibor azon gondolatát, amely lehetővé teszi, hogy a közép-európai emigránsok sorsát a történettudomány keretrendszerében és fogalmi eszközeivel értelmezhesük. Frank az elsősorban, de nem kizárólag zsidó származású, közép-felső-középosztálybéli, Magyarországról távozó értelmiségiek és művészek 1919 és 1945 közötti történetével foglalkozó szakmunkájában fekteti le a *kettős kivándorlás* elméletét. Eszerint az első világháború által megtépázott és átrendezett Közép-Európából ezen társadalmi csoportok egy része egzisztenciális vagy anyagi természetű motivációkból először a régió német szellemi központjai felé, majd a történelmi folyamatok kedvezőtlen alakulásával – aki tudott – az Egyesült Államok irányába emigrált (Frank 2015: 18). Ezt a tágas lokalitást több történelmi tényező is erősítette: Bécs és Brandenburg kiegyezése és fokozatos, egységes szembenállása Nyugat-Európával, a gazdasági és gyakran ezzel egybeeső politikai érdek, illetve az első világháború történelmi tapasztalata. Az ismert világ szétesése, a modernitás beköszönte által felvetett egzisztenciális és politikai dilemmák, krízisek eltérő mértékben és jelleggel, de a régió egészét sújtották. A kialakuló rendszerek, akár a bethleni konszolidáció, akár a Weimari Köztársaság törekvények és múlandónak bizonyultak a totalitásra törekvő eszmék térnyerésével. A politikai és etnikai üldöztetés szintén egyaránt jelen volt, amely csak fokozódott, ahogyan újabb és újabb szereplők váltak csatlósállammá.

Nemkülönben továbbgondolandó Frank azon meglátása, mely szerint a jelölt társadalmi csoportok századfordulós és későbbi szellemi virágzása „annak a módszeres erőfeszítésnek az eredménye, amellyel Magyarország a német példa alapján igyekezett fejleszteni oktatási rendszerét” (Frank 2015: 45). Ez ismét kiterjeszthető a Monarchia egész területére, amely területek magas szintű iskolázásában, sőt, nyugodtan kijelenthetjük: a térség egészének szellemvilágában meghatározó volt a német idealizmus óta eltelt több, mint száz esztendő szellemtörténete. A magasműveltséget meghatározták Kant, Hegel, Schelling gondolatai, Goethe lírája, a német zene és képzőművészet. A század során feltörekvő társadalmi osztályok, még ha sajátos nemzeti ízekkel fűszerezték, akkor is a német *Bildungsbürgertum* eszméjében, illetve annak

életben tartásában, áthagyományozásában látták saját helyzetük konszolidálását, adott esetben fejlesztését. Még a progresszív és a radikális képzeletet elragadó áramlatok legnagyobb része is német gyökerű volt, a szecessziótól a radikális szabadgondolkodók eszméin át a baloldali mozgalmakat mind szélesebb körben meghatározó marxizmusig.

Eme tágas lokalitás harmadik eleme a Harmadik Birodalommal és a nemzetiszocializmussal való szembehelyezkedés. Politikai nézetektől függetlenül a hitleri *Machtergreifung* idején, vagy azt követően távozó emigránsok mindegyike elutasította az új rendszert – amely szintén elutasította őket. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy az internacionalizmus és a szociáldemokrácia, a liberalizmus és a polgári szabadság, netán a tradicionalizmus és a józan, történeti konzervativizmus szellemi talaján állt valaki: a rendszer nem tűrte a kritikát, a kritika pedig nem tűrhette a rendszert. Nem csupán Hitler Németországa volt totális, az annak embertelenségét, közönségességét, és gyilkos agresszióját kritizálók között sem igen találunk megengedőbb szerzőket. Igaz volt ez a politika és a szellemtudományok területén kívül eső tudósokra, művészekre, egyszerű magánzókra, hivatalnokokra, és mindenkire, akinek volt lehetősége elmenekülni. Voltak persze kivételek, amolyan későn ébredők, mint például Hermann Rauschning, aki 1933–34-ben a nemzetiszocialista mozgalom tagjaként Danzig Szabad Város kormányfője volt, nacionalista konzervatívként azonban egyre nagyobb idegenkedéssel tekintett az elburjánzó, *cselekvő* antiszemitizmus előretörése és a demokratikus keretek felszámolása elleni tiltakozásul lemondott hivataláról. Emigrációba kényszerülve írta meg jelentős munkáját, melyben a „nihilizmus forradalmaként” az egyik legtalálóbb konzervatív kritikáját adja Hitler rendszerének.

Összegezve, hiába minden különbözőség és árnyalat, a leginkább meghatározó jellemzője a weimari emigránsoknak, a Harmadik Birodalom e nagy jelentőségű üldözöttjeinek az a tágas lokalitás, ami Budapeستől Osnabrückig, Varsótól Szegedig meghatározta a távozókat, lehetővé téve az egységes csoportértelmezést, amelyen belül természetesen érvényt nyerhet és értelmezhetővé válik mindenfajta különbözőség is. Sőt, a minél élesebb eszmetörténeti kép kirajzolásához fontos is a csoporton belüli dinamikákat, eltéréseket, további bontásokat megtenni, elsősorban a politikai (ön)identifikáció mentén.

Weimari konzervatív emigránsok

Téves és káros, noha a fasizmus elleni harc utólagos, szovjet indíttatású emlékezetpolitikai kiszajátítása miatt sajnos érthető az a meggyőződés, amely a teljes német gyökerű jobboldalt a Hitlerrel való kollaborációval vádolja, mintegy fel is állítva ezzel azt a téves képet, mely szerint a hatalomátvétel után menekülők kizárólag baloldaliak lettek volna. Kétségtelenül hatalmas az a szellemi örökség, amelyet ez utóbbi csoport magáénak tudhat. A frankfurti iskolaként emlegetett emigráns elmélészek kritikai magyarázatai például, amelyek egyértelmű csúcsa Max Horkheimer és Theodor Adorno 1944-ben napvilágot látott, közös munkája, *A felvilágosodás dialektikája*, máig meghatározóak a kérdés baloldali értelmezéseiben. Ugyanakkor, mint ahogyan szemben Radnóttal, Szerb Antal írásait nem igen találhatjuk meg a *Szocializmus* folyóirat hasábjain, ez nem jelenti azt, hogy a polgári középben, illet az attól jobbra elhelyezkedők ne fejtettek volna ki fontos és megkockáztathatjuk, esetenként talán érvényesebb, pontosabban általánosabb érvényű kritikát a totalitárius rezsimekkel szemben. Azt nagyjából megállapítottuk, mi határozza meg a weimari emigráns nemzetállami határokon feletti alakját, azonban taxonómiailag jóval nehezebben eldönthető, kiket is illethetünk a weimari *konzervatív* emigráns címkéjével. Meggyőződésem, hogy a legerősebb fonál, amely a baloldali szerzőknél jóval lazábban, de mégiscsak összeköti ezeket a szerzőket, az a Harmadik Birodalomhoz tartozó *forradalomkritikai meglátásokban* keresendő. Jelenleg is folyó doktori kutatásaim is nagyjából ezt a felfejtést, egységességének, szellemi forrásvidékének és recepciójának vizsgálatát célozzák. Talán eme elképzelt kör néhány, meglehetősen különböző képviselője által kifejtett gondolatok felidézésével a jelen írás keretein belül felvillantható e tézis érvényességének lehetősége.

Itt van elsőként a már emlegetett Hermann Rauschning (1887–1982). A porosz születésű evangélikus konzervatív a nácikkal való szakítás után végigjárta a német emigránsok tipikusnak nevezhető útját. Svájcban keresztül 1938-ban Franciaországban köt ki, majd a nácik nyugatra

nyomulásával 1939-ben az Egyesült Királyságba, 1941-ben pedig az Egyesült Államokba emigrál. Menekülései során írja meg a már említett forradalomkritikai munkát, a *Die Revolution des Nihilismus*-t, azaz a Nihilizmus forradalmát, amelynek magyar nyelvű kiadása sajnos még várat magára. Noha Hitler épp a weimari káosz és modernista *elfajzás* előtti idők dicsőségének restaurációjára tett ígéreteivel kerül hatalomra, a szerző több fontos, határozottan jobboldali kritika tükrében láttatja a rendszer forradalmi jellegét. Ezek egyike szociológiai. Rámutat, hogy a hitleri politikára legfogékonyabb réteg megegyezik az egységesítő törekvésekkel jellemezhető általános forradalomelméletek által, mint a forradalmak kötőanyagaként megjelölt társadalmi csoporttal, az alsóközéposztállyal (Rauschning 1938: 39). Az alsó- és a középosztály között a sors kiszámíthatatlansága miatt gyakorta és könnyen ingadozó réteg tudatlanságának kiaknázását, félelmeinek és vágyainak felerősítését jelölte meg Rauschning a náci hatalomátvétel egyik fő okaként.

Az ő értelmezése szerinti másik ok sem lehetne közelebb a klasszikus konzervatív gondolatvilághoz, ez pedig a modernitás okán teret nyero nihilizmus, a kor értékeit vesztette emberének szellemi és lelki kiüresedése, amely ürességet könnyedén töltenek be zavaros ideológiák. Rauschning keserűen ismeri el saját rövidlátását és tévedéseit is a hitleri rendszer kialakulásában, megfogalmazva, hogy noha egyike volt azoknak, akik a Weimari Köztársaság fenntarthatatlanságát és leváltásának szükségességét hirdették, mégiscsak „felelős (...) abban a folyamatban, amelyet még ma is sokan a 'nemzet újjászületéseként' ünnepelnek, és köteles (...) tiltakozni ama árulással szemben, amely talán a legnagyobb, melyet a történelem során elkövettek.” Meglátása szerint pontosan ugyanazon okokból kell tiltakoznia a kialakuló Harmadik Birodalom ellen, amelyek következtében a nemzet, mint szervezőelv „örök értékeiben” látja a politikai rend alapjait: a nihilizmus tagadásának okán, amely „teljességgel elutasít és lebont mindennemű tradicionális, spirituális értékrendszert” (Rauschning 1938: 18).

Hasonlóan a nihilizmus alapvetően konzervatív gyökerű elutasításán keresztül mond ítéletet a hitleri Németország felett egy másik emigráns konzervatív politikai filozófus és klasszicista, Leo Strauss (1899–1973) is. Strauss, aki ortodox családban nőtt fel, emblematikus képviselője a közép-európai zsidóság azon rétegének, amely a modernitás nyomán jelentkező gazdasági előmenetel ellenére is kevésbé asszimilálódott, és amelyet a századforduló szekuláris eszmevilága többé-kevésbé hidegen hagyott – talán ezen keresztül érthető meg a Rauschningénál jóval kevésbé nacionalista, ugyanakkor nemkülönben az értékvesztettség veszélyeit és következményeit kutató konzervativizmusa. Saját jobboldalisága kapcsán egy Gerhard Krügernek írt levélben a következőképp fogalmazott, amikor emigrációjának úticélja került szóba: „Százféle terv jár az agyamban, Anglia, az Egyesült Államok, amelyek megvalósulására persze kevés az esély. Franciaország viszont ki van zárva, részben ama körülmény okán is, hogy ott még engem is nácinak tartanának” (Strauss 2001: 435). Származása, vallásos gyökerei végigkísérték pályáját, emigrációját követően a University of Chicago vált szellemi otthonává, ahol nagyszabású oktatói és kutatói tevékenysége jogán az egyetem egyik vezető alakja lett. Mint a legtöbb emigráns gondolkodó, ő is szükségét érezte reflexiói kifejtésének, amelynek legékesebb példája az 1941-es, a manhattani New School of Social Research meghívására tartott előadásának általa szerkesztett leirata. A cím a beszédes *German Nihilism (Német nihilizmus)* volt.

Ez az előadás szerteágazóan tárgyalja a nihilizmust, mind történeti, mind filozófiai kontextusok sokaságát vázolja fel, és véleményem szerint Strauss egyik legjelentősebb megnyilvánulása a politikai rendnek és felbomlásának tárgykörében, ugyanakkor most mégiscsak a szöveg azon részére koncentrálnék, ahol Strauss épp Rauschning általunk is idézett kiindulópontját vitatja. Rauschninggal egyetértésben tételként fogalmazza meg, hogy a „nihilizmus, és különösen a német nihilizmus elutasítja a civilizáció princípiumait, mint olyat.” Ugyanakkor a *tradicionális*, spirituális értékrendszerek lebontása kapcsán, amelyben tetten érthető az emigráns konzervatívok közötti egyik törésvonal – a nemzeti tradicionalizmus ellenében Strauss nem meglepő módon a klasszikus világ szellemi vívmányai és a már a 20. században is inkább konzervatív nézetként értékelhető klasszikus liberalizmus mellett tesz hitet. Joggal cizellálja Rauschning meglátását: egyrészt tiltakozik a *tradicionális* kifejezés ellen a nihilizmus meghatározása során, mondván, „nem minden tradicionális spirituális értékrendszer tarthatja távol magától a kritikát, sőt, az elutasítást”, hiszen, írja Arisztotelész nyomán, „a jóra kell törekednünk, nem arra, amit megörököltünk.” Noha „csábító lenne visszavonulni a puszta konzervativizmus

sáncai mögé, amely céljait egy bizonyos *tradíció* mentén határozza meg”, szerencsétlenségünkre „maga a nyugati civilizáció sem olyan homogén, mint elsőre tűnik, ha az ember polemikusan (...) szemszögből tekint rá” (Strauss 1941/1999: 367).

Hasonlóképpen utasítja el Strauss a tradicionális, *spirituális* értékrendszerek felszámolásának gondolatát, amellyel Rauschning mintegy egyenlőségjelet tesz a materializmus és a nihilizmus közé. Rávilágít, hogy a materializmust tévedésnek tartja ugyan, ugyanakkor „elég, ha eszünkbe jut Démokritosz, vagy Hobbes, és azonnal rájöhettünk, hogy a materializmus *nem* szükségszerűen nihilista” (Strauss 1941/1999: 368). Ráadásul arra is rámutat, hogy a német nihilizmus sajátzerűségeinek megfelelően sokkal inkább idealista és egy nagyfokú antimaterializmus is jellemzi törekvéseit. Ennek a nihilista idealizmusnak épp az kölcsönöz különös veszélyt Strauss számára, hogy nem eszközéül, hanem céljául jelöli meg a háborút, ekképpen rokonneművé válva a német militarizmus hagyományaival. Strauss itt is megmarad a klasszikus liberalizmus racionalitásánál. Moltke gondolatát idézve, mely szerint az „örök béke egy álom, és nem is igen szép álom”, Strauss tisztázza saját pozícióját: „az örök béke álomszerűsége még nem militarizmus, pusztán a józan ész megnyilvánulása, (...) azt mondani azonban, hogy nem egy *szép* álom, egyenlő azzal, hogy a háborút önmagában, mint a vágy tárgyát látjuk, amely egy kegyetlen, embertelen álláspontból árukkodik” (Strauss 1941/1999: 369).

Strauss ugyanakkor a hangütésbeli különbségek tisztázása után Rauschninggal egyetértésben zárja reflexióit. Központi gondolata, hogy a német militarizmus hagyománya nem egyenlő a német nihilizmussal. Míg ez előbbi céljainak totalitását a nemzetközi politikában és a más nemzetekkel szembeni küzdelemmel kívánja érvényre juttatni, épp a német *Kultur* fensőbbrendűségének hitében, addig a nihilizmus szerint a *Kultur* véget ért, hitele kietelt, és a militarizmus, a harc, a bátorság, a fájdalomtűrés az egyetlen értékrendszer, amelynek még érvénye maradt, mind a társadalompolitikában, mind a nemzetet alkotó polgárok magánéletének legapróbb részleteiben (Strauss 1941/1999: 370). Az organikus közösség a mechanizált társadalom ellenében, a civilizáció kultúra nélkül – Spengler, Jünger, és bizonyos mértékig Rauschning gondolatai ezek, amelyeket Strauss épp inherensen *romantikus* természetük miatt utasít el. Ez a fajta realizmus, amely nem volt sajátja sem a marxista, sem a nacionalista emigránsoknak, nem volt egyedülálló: jellemezte Voegelint, Mannt, és az emigránsok másodgenerációjának több tagját is.

Ezen másodgeneráció – amelynek tagjai jellemzően gyermekként hagyták hátra szülőföldjüket – legjelentősebb képviselője az USA későbbi külügyminisztere, Henry Kissinger (1923-). A bajorországi zsidó polgárcsaládból származó Kissinger 1938-ban telepedett le az Egyesült Államokban, a háborús szerepvállalást követően pedig a Harvard Egyetemen végezte alapfokú és doktori tanulmányait. Itt született meg az egész akadémiai életművét és aktív politikai tevékenységét is meghatározó gondolati rendszer, amelyet 1954-ben megvédett doktori disszertációjában fejtett ki. Az 1957-ben könyvalakban is közreadott *A World Restored* (Helyreállított világ) első látásra a napóleoni háborúkat lezáró béketárgyalások biztos kézzel elvégzett történeti rekonstrukciójának tűnik, ám jóval több ennél. A történeti allegória finom eszközeivel Kissinger nem csupán az első és a második világháborút követő rendezések kritikáját fogalmazza meg, hanem egy kiemelkedő *forradalomkritikai tézis* is végigfut a szövegen.

Kissinger már könyvének legelején egy tiszta és világos meghatározását adja a forradalomnak, pontosabban a *forradalmi viselkedésnek*. Nézetei szerint egy adott szereplők által alkotott rendszer csakis a legitimitás által tartható fenn, ami ebben a kontextusban a „működőképes egyezségek természetéről és a megengedhető célokról, illetve módszerekről” alkotott megegyezésként értelmezhető (Kissinger 1957: 1). Ha egy szereplő elégedetlenné válik a fennálló egyezségekkel szemben, azok megváltoztatására fog törekedni, aminek elkerülhetetlen következménye, hogy ez a törekvés az egész legitim rendszer felborítására és a szereplők megsemmisítésére irányul majd, mivel „egyetlen hatalom teljes biztonságra való törekvése teljes bizonytalanságot jelent a többiek számára” (Kissinger 1957: 2). Az *új rend* megteremtésének forradalmi célja konfliktust szül a szereplők között, amelynek igazi tétje nem a relatív célok elérése lesz, amely a legitim rendszereken belüli nézeteltérések jellemzője, hanem a legitimitáció egészét helyezi a küzdelem középpontjába – ennek eredménye pedig a káosz, az elvek háborúja. Kissinger szerint azonban az ilyen esetekben a stabilitás megőrzésének, visszaállításának egyetlen útja, ha „bizonyos elvek érvényességét még a béke érdekében sem kockáztatjuk” (Kissinger 1957: 1).

Ebben Kissinger eltér a spengleriánus történelemszemlélettől: az ilyesfajta történeti katasztrófák okát nem a történelem megváltoztathatatlan erőiben és belső folyamataiban látja, hanem az erkölcsi romlásban, a morális korrupcióban – ezzel Rauschninghoz hasonló álláspontra helyezkedve. Kissinger értelmezésében tehát két fő elv határozza meg a forradalom fogalmát: (1) a forradalmat a rend hiányaként kell elképzelni, amely, mint ilyen, ellentétes a természet-szerű állapottal és (2) amely ily módon minden körülmények között *megelőzendő*.

Nem nehéz meglátni e sorokban a szövetséges hatalmak ellentmondásos, gyenge és döntésképtelen politikáját Hitlerrel szemben. Noha a német diktátor neve egyszer sincs leírva a könyvben, Kissinger megalkotja a *Hódító* általános történeti alakját. Ahogyan Edmund Burke jóslata szerint a forradalom által megteremtett hatalmi vákuumot mindenképpen betölti egy erős vezető, így ír Kissinger is, utalva ezzel a Weimari Köztársaság káoszára és Hitler felemelkedésére. Számára a Hódító olyasvalaki, akinek teljes létezésének értelme „az abszolútumok érvényesítése, a finomságok elpusztítása, a történelem tagadása”; olyasvalaki, aki tagadja mások akaratát, mivel saját akarata az egyetlen valóság, melyet felfogni képes. Kissinger politikai nyelve ezáltal, a nihilizmussal szemben, eszkatológikus: történelemszemléletében egymást kizáró, bináris oppozíciókat állít fel a *rend* és a Hódító – Straussnál a nihilista militarizmus képviselője, Rauschningnál a nemzeti eszme elárulója – között, amely konfliktus „tragikus és amelynek végső eldöntése lehetetlen” (Kissinger 1957: 318).

Ha megértjük a forradalmak belső szerkezetét – ilyen szempontból is általános forradalomkritikáról beszélhetünk –, azok időben és kellő erővel megelőzhetővé válnak. Kissinger ezáltal egyfajta konzervatív tanító szerepét veszi fel, ahogyan arra Weber is rámutatott (Weber 1948: 46). A célja, hogy analógiákon keresztül tanítson, hogy saját tragikus történeti tapasztalatai ne ismétlődhessenek meg többé, bármely reménytelen is ez a vállalkozás. Ezért is nem forradalomellenes filozófiaként, hanem forradalomkritikaként hivatkozom Kissinger gondolataira, hiszen ezek általános, kortól és helytől független belátások, nem csupán a történelemről, hanem az emberi természetről is. A célja a káosz megelőzése, mert az mindenképpen zsarnokságot szül, legyen szó Napóleonnól, Hitlerről, vagy bármely más, talán még meg sem született vezetőről. Kissinger persze arra is rámutat, hogy nem minden hasonlítás helytálló: számára a történeti összehasonlításban nem a „pontos egyezés, hanem a problémák hasonlatossága” köt össze korokat, mivel „a történelem analógiákon, nem pedig egyezéseken keresztül tanít.” Ezáltal nem csupán a történelem ciklikus, analogikus természetére világít rá, hanem az univerzális igazságokat is elutasítja, ezek helyébe emelve partikularitásokat. Ezt erősíti értekezésének zárogondolata is, amelyben már-már költői hangon elmélkedik arról, hogy nem hiábavaló-e ez a tanítás; hogy vajon lesz-e bármilyen hatása a későbbi korok emberére?

Az államok persze hajlamosak a feledésre. (...) Egy nép talán felmérheti egy forradalmi helyzet lehetséges következményeit, ám mindez mit sem ér, ha nem ismeri fel magát a forradalmi helyzetet. Nagy különbség van a gyakorlati és a történeti tudás között, ugyanakkor minden generációnak csakis egy lehetősége van, hogy absztrakciókat alkosson; csakis egyszer próbálhatja meg értelmezni korát, egyetlen egyszer végezheti el ama kísérletet, amelynek tárgya önnön-maga. Ez a történelem által támasztott kihívás, és ez a történelem tragédiája is (Kissinger 1957: 332).

Globális hatások

Anélkül, hogy túlhangsúlyoznánk a folyamat jelentőségét a hidegháborús és globális folyamatok alakulásában, érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy miként a weimari marxista emigránsok hatottak '68-ra és az ellenkulturális forradalomra, illetve az osztályharcnak a kulturális szférába való átültetésének gondolatán keresztül ismét egyre meghatározóbbak korunk baloldali elképzeléseiben, úgy a weimari emigráns konzervatívok forradalomkritikai nézetei sem maradtak hatás nélkül. Strauss klasszikus liberalizmusa, a nacionalista konzervativizmus ellenében például indirekt módon, de meghatározóvá vált a nyolcvanas évek amerikai politikájában. Láncki András a magyar nyelvű Strauss-kutatást meghatározó munkájában rámutat erre, miszerint a Reagan-adminisztráció háttéremberei közül rengetegen Straussnál tanultak, elsajátítva az antik bölcselet szövegeleit, a demokráciához való ragaszkodást, minden hibája ellenére is, és az antikvitás hagyományainak a klasszikus liberalizmusban megjelenő princípiumait (Láncki 1999: 5–7). Nemkülönben jellemző az is, hogy a populista nacionalizmusnak a

Republikánus Párton belüli, javarészt az előző évtizedben végbemenő előretörése ellen fellépő meghatározó, mérsékeltebb amerikai konzervatív politikai elemzők is – manapság inkább milliós nézettségű YouTube videókban és emészthető *non-fiction* formában, mint értekezésekben – előszeretettel hivatkoznak Straussra.¹

Kissinger esetében talán még nyilvánvalóbb ez a hatás. Realista politikai filozófiája nyomán olyan politikai tevékenységet fejtett ki mint nemzetbiztonsági tanácsadó (1969–1975), illetve mint külügyminiszter (1973–1977), amelynek globális jelentősége még ma is nehezen felmérhető. A vietnami háború lezárása, Kína és Amerika közeledése, illetve az USA antikommunista latin-amerikai politikája sok szempontból megkérdőjelezhető ugyan, amelynek értékelésére az eszmetörténészek talán nem is ildomos vállalkoznia, egy azonban biztos: az aktuálpolitikai döntések mögött is azok a forradalomkritikai politikai elvek álltak, melyek a weimari szétesés történelmi tapasztalata által formált, a káosszal és a diktatúrákkal szemben egyszerre fellépő, végtelen idegenkedés alakított ki. Nincs még egy olyan szereplő a weimari emigránsok köréből, akinek filozófiai meglátásai és tettei nagyobb hatással lettek volna az emberiség történetére, mint Kissinger.

Zárszó

Először is egy rövid módszertani exkurzus. Ahogyan a politikai bölcséletnek is foglalkoznia kellett a világban zajló katasztrófával, ugyanúgy vált témájává mindez az irodalomnak is. Mintha a szöveg, a könyvszerű élet, amely egyébként is jellemezte a szociológiai szárazsággal meghatározott, a weimari emigránsok döntő többségét adó társadalmi csoportot, a feldolgozás lehetőségét hordozta volna; menekülést a Remarque által *Emigrantenkoller*-nek, azaz emigránstébolynak nevezett állapotból (Remarque 1962: 19). A német Exilliteratur fogalmi kerete, melynek képviselői között megtaláljuk Döblint, Feuchtwangert, Thomas és Klaus Mannt, Remarque-ot, Zweiget, és még rengeteg más szerzőt a korábbi, meghatározó kutatások² után veszíteni látszik az elsősorban egyébként is csak a német irodalomtörténetírásban feltűnő varázsából. Noha a jelen tanulmánynak ez nem célja, fontosnak tartom rögzíteni annak szükségességét, amelyre saját kutatásaimban is törekszem, hogy a diszciplináris határokon felül-emelkedve megfelelő kritikai érzékenységgel, de azonos figyelemmel tárgyaljuk a weimari emigráció eszmetörténetének vizsgálata során a bölcséleti- és a szépirodalmat, amely a kor esszéista tudományművelési tendenciáit tekintve sokszor nem is igen választható szét.

Természetesen az itt bemutatott szövegeknél jóval mélyebb és összetettebb a weimari konzervatív emigránsok kérdésköre, ugyanakkor reményeim szerint e néhány szemelvényből is megérthető, milyen gazdag hagyományról is van szó. Hasonlóképpen fontos kutatási irány lesz a későbbiekben annak vizsgálata, hogy az említett szerzők hogyan viszonyultak a 20. századot meghatározó másik totalitárius eszme, a kommunizmus kritikájához. Itt ugyanis a német nihilizmus helyett egy másik (mint említettük, ugyanúgy német gyökerű) ideológiai totalitárisról beszélhetünk. Az irodalom, mint eszmetörténeti forrás kérdése persze itt is felmerülhet: hogyan tekintsünk Koestler Artúr *Sötétség délben* című munkájára, Orwell esszéire? Hogyan vonható be, ha egyáltalán bevonható, az értelmezés körébe az oroszajkú emigráció bölcsellete és irodalma, a maga jóval fragmentáltabb felekezeti, politikai, eszmei identitásjegyeivel?

Valószínűleg mindent elmondtak, mindent leírtak már a második világháborúval, mint első igazán globális konfliktussal kapcsolatban. Mégis, az intellektuális feldolgozás folyamatának termékei, azok olvasata újabb és újabb szemszögből adhat apropót annak tárgyalására, miféle szörnyűségekre képes a talajt vesztett ember, amely elveszettség ezerféle szimptomája, új, közénk hatoló méregként jelentkezik ma is. A fent tárgyalt elképzelések napjainkban kevésbé hathatnak újdonságnak. Alantasabb, feleltlenebb formában gyakran megjelennek az átpolitizált médiatérben: a jellemzően az interneten radikalizálódó szélsőjobboldal is zászlajára tűzi (még ha tűznél, de valójában mémjeire írja) az értékvesztettség, a kiüresedés, az elidegenedés kritikáját. A maga korában azonban ez épp az antitotalitárius gondolkodás centrumában állt,

¹ Lásd Ben Shapiro (2019). *Right Side of History*. Broadside Books. és Jonah Goldberg (2018). *Suicide of the West*. Crown Forum.

² Lásd Konrad Feilchenfeldt (1986). *Deutsche Exilliteratur 1933–1945*. Kommentar zu einer Epoche. Winkler. és Klaus Ulrich Werner (1987). *Dichter-Exil und Dichter-Roman*. Studien zur verdeckten Exilliteratur in der deutschen Exilliteratur 1933–1945. Lang.

a fasizmus értelmezéseként és mély kritikájaként jelentkezett. Hasonló keserű iróniával nyugtázzhatjuk azt is, hogy a globális progresszió egyre hangadóbb része pedig épp ez utóbbiak nevében kívánja a szólás- és gondolatszabadságot egyre durvuló eszközökkel korlátozni.

Irodalomjegyzék

- Frank T. (2015). *Kettős kivándorlás – Budapest – Berlin – New York 1919–1945*. Gondolat Kiadó.
- Kissinger, H. (1957). *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–22*. Weinfeld and Nicolson.
- Rauschning, H. (1938). *Die Revolution des Nihilismus*. Europa Verlag.
- Remarque, E. M. (1962). *Die Nacht von Lissabon*. Kiepenheuer und Witsch.
- Strauss, L. (1941/1999). German Nihilism. *Interpretation* 26(3), 353–378.
- Strauss, L. (2001). *Gesammelte Schriften III*. Metzler.
- Weber, W. T. (1978). Kissinger as Historian: A Historiographical Approach to Statesmanship. *World Affairs* 121(1), 40–56.
- Zweig, S. (1981). *A tegnapi világa: Egy európai emlékezése*. Európa Könyvkiadó, 1981.